

ЗАХИСТ ДЕРЖАВИ ЯК ПРИКЛАД ЕТНІЧНОГО ПАТРІОТИЗМУ: ВИПАДОК ЄВРЕЇВ ПІДАВСТРІЙСЬКОЇ ГАЛИЧИНИ

І. С. Монолатій

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(3422) 596146; e-mail: iwan.monolatij@gmail.com*

У статті проаналізовано особливості військової повинності євреїв Галичини кінця XVIII – початку XX ст., зокрема їхню участь у захисті Габсбурзької монархії від зовнішніх ворогів. Обґрунтовується теза, що патріотизм щодо неєврейської держави був найважливішим обов'язком євреїв. Виокремлено низку методів залучення євреїв на військову службу: відкупу від армії, звільнення від військової служби, зрівняння їх у правах з іншими «товаришами по зброї», можливість отримання офіцерських звань і виконання ритуальних приписів юдаїзму. З'ясовано природу та мотиви пацифістських настроїв, які домінували серед євреїв Галичини, а також механізми ухилення їх від військової служби.

Ключові слова: етнічний патріотизм, євреї, військова повинність, захист держави, Збройні сили, Галичина, Австро-Угорщина.

Однією з площин, у якій формується/виявляється компроміс між різностатусними етнонаціональними спільнотами, – їхня участь у захисті держави від зовнішніх ворогів або ж, враховуючи характер міжнародних відносин на конкретному історичному етапі, демонстрація готовності дієво захищати її територіальну цілісність і суверенітет. Таке бажання є ключовим елементом вияву надетнічної свідомості. Її знаковими компонентами є загальнодержавний патріотизм, який О. Майборода трактує як “...сконцентований вираз лояльності до країни проживання і солідарності з усіма громадянам незалежно від етнічної ідентичності” [9, 37]. Важливим, на нашу думку, є й висновок Ю. Габермаса, що “...для членів спільноти має бути раціональним знехтувати своєю лояльністю до осіб, котрі довіряють одна одній, на користь солідарності з чужими” [8, 25].

Серед значимих пріоритетів етнополітики Габсбургів – залучення етнічних меншин до захисту монархії, яке було не тільки вимогою з боку правлячої династії і титульного етносу, а й необхідним фактором для налагодження їх конструктивної взаємодії. При цьому, як свідчить етнополітика Австро-Угорщини, принцип солідарної відповідальності в захисті країни як критерію ставлення до етнічних меншин застосовано і в умовах миру. Як зауважує чеський дослідник І. Щедліви, “багатонаціональна армія від самого початку створювалася як організація наднаціональна, і, незважаючи на її зовнішню “німецькість”, будь-які прояви

націоналізму в ній не могли мати місця. Головним прибічником і захисником цього принципу був імператор” [12, 368].

Оскільки патріотизм щодо неєврейської держави був найважливішим обов’язком єврейського громадянина [7, 220; 15, 265, 266], платформою для досягнення паритету між “я” й “не-я” в багатонаціональній державі, забезпечення толерантного співжиття в ній, то його ставлення до військового обов’язку можна вважати «лакмусовим папірцем» патріотизму до “своєї”/“чужої” держави. Цей елемент залучення підпорядкованих груп в етнополітичний організм Австро-Угорщини, базуючись на концепції ізраїльського вченого Е. Мендельсона, ми пропонуємо розглядати як специфічний механізм “аккультурації без інтеграції” [10, 420].

Військовий відбуток вважався значущим чинником «виховання» і “цивілізування” єврейських підданих Габсбурзької монархії. До того ж саме Австрія була першою з європейських держав, яка ще наприкінці XVIII ст. визнала євреїв гідними для проходження військової служби. Перший призов галицьких євреїв на службу (1060 осіб) провели під час австро-турецької війни 1790 р. [11, 384]. З самого початку ортодоксальні євреї західноукраїнських земель прийняли військову повинність неохоче, вважаючи, що вона, як і інші заходи влади, загрожує традиційному, релігійному укладові життя.

Як стверджував польський історик С. Кутшеба, “даремно львівський кагал пообіцяв кожному євреєві, взятому в рекрути, 15 зл[отих] ринських “для відваги”, а рабин у пристрасній промові заохочував до військової служби. Євреї зі Станиславівського округу оголосили, що плататимуть за кожного рекрута, якого б до них спровадили, гривню 150 дукатів. З тернопільського і ряшівського округів доправили заледве двох євреїв, і то вагабундів (волоцюг. – І. М.) з Польщі, звідки сотня євреїв, які надавалися до кінноти, утекла. Через це всі придатні до війська із Сяноцького округу втікали до Угорщини. В Тарновському окрузі з остраху перед рекрутацією дійшло до масової втечі євреїв. Станиславівський староста навіть радив використовувати спеціальних залякувачів для побору (єврейських рекрутів. – І. М.), [...] євреї просили про звільнення від служби, мотивуючи це релігійними міркуваннями, особливостями кошерного харчування і заборонаю їм працювати у святкові дні” [11, 384].

Інші наслідки мали спроби залучити галицьких караїмів до військової служби: якщо наприкінці XVIII ст. їх могли використовувати в санітарних службах, то вже розпорядження намісництва від 24 вересня 1869 р. встановлювало: у випадку війни вояків-караїмів треба скеровувати до допоміжних служб тилу замість передової лінії. Як здогадується польська дослідниця М. Сліж, тут, імовірно, йшлося про (не) можливість радикальної зміни віровизнання [18, 41].

Для залучення євреїв на військову службу Австрійська держава використовувала різні методи. Найперший і найкоротший у часі (1790-1806) полягав у тому, що вона надавала можливість відкупитися від армії, а фактично йшлося про сплату державі окремого податку. Для єв-

рейства така “поступка” влади була досить ефективною (наприклад, у 1793 р. із 300 рекрутів з Галичини тільки трьох ніхто не викупив [17, 40]), тому не важко передбачити наслідки таких преференцій. Щоправда, дефіцит новобранців під час Наполеонівських війн суттєво відкоригував ситуацію – у 1806 р. “відкупний” податок скасували.

Тривалий час – до кінця 1860-х рр. – євреї не проявляли особливого зацікавлення військовою службою. Так, скажімо, цілком легально допускалася можливість замінити рекрута іншою особою. За це державні органи на місцях практикували встановлення високої грошової такси.

Траплялися й випадки, коли євреї звільнялися від військової служби, якщо були єдиними годувальниками й опікунами найближчої родини, породіллі і т. п. [18, 44]. Проте у кризові моменти сильнішим виявлялося бажання окремих юдейських громад захистити свої права зі зброєю в руках. Відомий і факт участі молодшої частини єврейської інтелігенції Станиславова в добровільних військових формуваннях («Гвардія Народова») під час революції 1848 р. на боці польських повстанців зміни віровизнання [19, 3]. Це можна розцінювати і як ситуативну лояльність місцевого єврейства до представників етнічної групи, яка виступила проти держави і правлячої династії.

Побічний економічний чинник залучення євреїв до війська – розпорядження Міністерства війни від 12 березня 1851 р., яке скасувало так званий Пороховий патент 1807 р. про заборону виробляти і торгувати порохом і селітрою [18, 55-56]. А що й ці заходи були малоефективні, то проблему остаточно врегулював закон «Про оборону» від 5 грудня 1868 р., який для всіх громадян імперії встановив загальний обов’язок військової повинності [11, 385].

Наступний метод, який держава апробувала щодо євреїв у Збройних силах, – зрівняння їх у правах з іншими “товаришами по зброї” і можливість для них отримання на загальних підставах офіцерських звань. Щоправда, отримання їх євреями негласно передбачало охрещення і перехід у католицтво. Перший такий факт зафіксували в 1809 р. [17, 52], а найвідомішим галицьким євреєм, який дослужився до звання фельдмаршала-поручника, був уродженець Дрогобича Адольф-Корнгабер-Ріттер фон Пілс (1856-1925) [14, 204].

Іншим способом інтеграції єврейського населення досліджуваного хронотопу в регулярне військо була гарантія задоволення їхніх релігійних потреб – через функціонування інституту рабинату нарівні з християнськими (передусім римо-католицькими) капеланами. Вперше такі випадки мали місце під час військових дій у 1866 р. В мирний час вояки-євреї користувалися опікою місцевих цивільних рабинів, а з 1875 р. – і рабинів резерву (тилу). Станом на 1914 р. останніх імперське військо налічувало тільки десять осіб [17, 80-81]. Така кількість рабинів жодним чином не відповідала реальним потребам євреїв, які перебували на військовій службі. Ба більше, військове законодавство не приділяло рабинам великої уваги, зводячи проблему до твердження, що вони звільнені

від “презенційної” військової служби або включені до резерву як військові капелани (закон від 29 вересня 1858 р.) [18, 45].

Слід зауважити, що впродовж досліджуваного періоду, незважаючи на різноманітні практики залучення до війська визнавців Мойсеєвої релігії, набір новобранців-євреїв становив суттєву проблему для місцевої влади і міністерств війни і крайової оборони. Ухилення від військової служби становили предмет різноманітних скарг до місцевої влади, крайових сеймів і навіть рейхсрату [3, арк.1-3; 4, арк.1-5]. З огляду на такий невідрадний стан справи виконання державного обов’язку, християнські етнічні лідери показово заявляли про дискримінацію їхніх одновірців і зверталися до сумління єврейських громадян монархії щодо «дотримання засади Основного закону держави про рівноправність усіх громадян», а, отже, і представництва останніх у Збройних силах [18, 43].

Оскільки рекрути-євреї масово ухилялися від служби, використовуючи для цього різні приводи, Галицький крайовий сейм постановив упорядкувати єврейські метричні книги, а також ввести реєстрацію військовозобов’язаних у трьох примірниках, один з яких мав обов’язково зберігатися у повітовому виділі. Приміром, К. Хлендовський, згадуючи роки праці в повітовому старостві в Золочеві, підкреслював: “... у розпорядження мені віддали так звані “Stellunglisten”, списки військовозобов’язаних з кількома тисячами прізвищ. Мою увагу привернув той факт, що на частині тих списків було порозливане чорнило, і то в такий спосіб, що прізвища того чи іншого призовника прочитати було неможливо. А плями чорнила заливали лише єврейські прізвища. Виявляється, то ніби випадково мої попередні референти виливали чорнило на прізвища молодих єврейчиків, так що прізвища не можна було прочитати, а тому й призовник зникав з реєстру. Важко було зрозуміти, кого ж призивати до війська. У такий спосіб єврейчик звільнявся (від служби – І. М.) на довший час, а, може, й назавжди від війська...” [13, 229-230].

А що місцеві адміністрації і далі констатували свою безсилість у призові єврейських рекрутів до війська, на засіданні крайового сейму стверджувалося, що “... ухилення від військової служби, засобом якого є самокалічення призовників, яке з недавнього часу набирає щораз більших і загрозливих розмірів, оскільки зауважено, що [такий] поганий приклад починають наслідувати рекрути-християни. Дійшло до того, що в деяких округах ... щодругий, або щотретій призовник-ізраеліт стає перед вербунковою комісією з відрізаним пальцем, або проколотим оком, чи іншим каліцтвом... З’явився справжній промисел, ціле таємне систематичне ремесло покалічення людського тіла з метою ухилення від військової служби...” [11, 579].

Інший приклад формування війська – дотримання принципу добровільності й створення умов (не) рівних можливостей для кар’єрного зростання як “своїх”, так і “чужих”. У контексті військової служби євреїв прикладом слугує той факт, що частині з них надавали вищі командні посади й офіцерські звання, однак, щоправда, за умови зміни юдаїзму на християнство. Найвідоміший приклад єврея-конвертита — фельдмар-

шал-поручник А. Корнгабер-Ріттер фон Пілс. Згідно зі спогадами сучасників, кожного року в річницю смерті батька він брав участь у відправі кадишу в синагозі [14, 204].

Незважаючи на підтримку правлячої династії Габсбургів, євреї міст і містечок досліджуваного хронотипу зазвичай сповідували пацифістські релігійні традиції, які були чужі мілітаризмові. Приміром, у романі «Йов» визначний австрійський романіст Йозеф Рот напише про це: "...Йонас і Шемар'я були вже у тому віці, коли за законом вони мусили йти в солдати, а за традицією своїх батьків мали рятуватися від служби. Іншим юнакам милостивий і передбачливий Бог дав тілесну ваду, яка їм не заважала, але захищала від зла. Деякі були одноокими, деякі кульгали, у цього була пахова грижа, той смикав безпричинно руками і ногами, у деяких були слабкі легені, в інших – слабкі серця, один погано чув, інший затинаяся, а у третього була просто загальна слабкість тіла. ...Старші сини Менделя були здорові, у них не можна було знайти жодної вади і їм слід було починати мучитися, постити і пити чорну каву, сподіваючись щонайменше на серцеву слабкість. ...Якої допомоги чекаєш ти від людей, коли нас покарав Бог?" [16, 570-571, 577].

Підтвердження цієї тези – окремі судові вирoki щодо ухиляння призовників-євреїв, мешканців західноукраїнських теренів, від військової повинності. Як свідчать документи, обвинувачені часто намагалися втекти і переховувалися в інших регіонах імперії, видавали себе за інших осіб, подавали фальшиві медичні довідки [V, арк.3-4; 2, арк.5-6, 56-62; 4, арк.2-4(зв.); 3, арк.1-3]. Розуміючи це, місцеві очільники так званого Міністерства війни реалізовували мілітаристські устремління держави і в інші способи: надавали воякам-євреям додаткові відпустки з нагоди релігійних свят, нерідко — й ув'язненим, передаючи їм ритуальні продукти [6, арк.1; 5, арк.2].

Загалом єврейська емансипація в Австро-Угорщині у другій половині XIX ст. та загалом високий освітній рівень відкрили єврейському населенню широкий шлях до офіцерського корпусу. В 1894 р. в австро-угорській армії та на військово-морському флоті налічувалося 26 897 осіб, зокрема 2179 офіцерів єврейської національності. Відомості М. Фрюлінгса за 1911 р. показують, що євреями себе ідентифікували 973 офіцери із "закритою військовою кар'єрою" імперських Збройних сил. 3-поміж вищого командного складу виокремлювалися фельдмаршал-лейтенант, п'ять генерал-майорів і контр-адмірал. Одним із перших генералів-євреїв в Австро-Угорщині був Гайнріх Ульріх (Едлер фон Тренкгайм). Іншими відомими генералами юдейського віровизнання були: начальник Генерального штабу напівєврей Альфред фон Генікштайн, генерал-майор Александер Ріттер фон Айс, фельдмаршал-лейтенант і президент Військового суду Альфред фон Краус, фельдмаршал-лейтенанти Адольф Коннгабер Ріттер фон Піліс та Едуард Ріттер фон Швайцер, гонвед-генерал Мартін (Мартон) Цельд фон Сегард, генерал-майори Леопольд Ауспіц і Франц Гутерц фон Брюкшюц, контр-адмірал Тобіас фон Устерайхер, генеральний кораблебудівний інженер

Зігфрід Поппер та головний інженер-електрик Збройних сил і Військово-морського флоту Мозес Бурштин. Переважна більшість офіцерів-євреїв була армійськими лікарями, а серед них були генерали медичної служби Емануель Арцт, Сигізмунд Ріттер фон Бернштайн, Йозеф Епштайн, Саломон Кірхенбергер, Моріц Ліон, Міхаель Вальдштайн Едлер фон Гайльвер, Філіп Вінтерштайн [20, 1-22].

Як бачимо, держава однаково трактувала християн і юдеїв стосовно військового відбутку. Ці заходи можна окреслити умовною тріадою: сплата “відкупного” податку / заміна рекрута іншою особою; зрівняння євреїв у правах з християнами щодо військової кар’єри та отримання офіцерських звань; забезпечення євреїв душпастирською опікою і уможливлення виконання ритуальних приписів юдаїзму у війську під час військових дій і в тилу.

Література

1. Обвинительное заключение по делу Базара Брехера Давида, обвиняемого за уклонение от службы в армии. 7.04.1903 г. – Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф.225, оп.1, сщ). 66, арк.1-4.
2. Обвинительное заключение по делу Гакмаера Бенциона, обвиняемого за уклонение от службы в армии. 15.12. – 19.12.1903 г. – ДАІФО, ф.225, оп.1, спр.67, арк.1-67.
3. Обвинительное заключение по делу Зильбердранта Берша, обвиняемого за уклонение от воинской повинности. 06.02.1914 г. – ДАІФО. ф.225. оп.1, спр.145. арк.1-3.
4. Обвинительное заключение по делу Францоza Исаака за уклонение от воинской повинности. 27.03.1911г. – ДАІФО, ф.225, оп.1, спр.126. арк.1-5.
5. Разрешение военного коменданта гор. Черновцы о передаче ритуальных продуктов заключенным военнoслужашим еврейского вероисповедания на дни праздников Пасхи, 1882 г. — Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО), ф.325, оп.1, спр.238. арк.1-2.
6. Сообщение военного коменданта гор. Черновцы о предоставлении четырехдневного отпуска военнoслужашим еврейского вероисповедания на дни праздников Пасхи. 1872 г. – ДАЧО. ф.325, оп.1, спр.156, арк.1.
7. Асланов С. Безразличие Теодора Герцля к языку иврит: причины и следствия / Сирил Асланов // Проблемы еврейской истории. Часть II. Материалы научных конференций Центра «Сэфер» по иудаике. Памяти профессора Рашида Мурадовича Капланова. – М.: Книжники, 2009. С. 218-232.
8. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Юрген Габермас; Перекл. з нім. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
9. Майборода О. Громадянська відповідальність і патріотизм: особливості формування національної психології в сучасній Україні / Олександр Майборода // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Під чаг. ред. Ю. Тищенко. – К., 2004. – С. 37-51.
10. Мендельсон Э. Интеграция и гражданство: Европа этносов / Эзра Мендельсон // Барнави Э., Фридлиндер С. Евреи и XX век. Аналитический словарь / Пер. с фр. – С. 405-422.
11. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр. Монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736 с.

12. Шимов Я. Австро-Венгерская империя / Ярослав Шимов // Сер. «Имперское мышление». – М: Эскмо, 2003. – 608 с.
13. Chłędowski K. Pamiętniki: oprac. A. Knot / Kazimierz Chłędowski. – Wrocław, 1951. – Т.1. – 260 s.
14. Kofler O. Żydowskie dwory. Wspomnienia z Galicji Wschodniej od początku XIX wieku do wybuchu I wojny światowej / Oskar Kofler. – Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny. 1999. – 294 s.
15. Pukszo A. Formuły patriotyzmu Litwinów, Polaków i Żydów na Litwie na początku XX wieku / Andrzej Pukszo // Formuły patriotyzmu w Europie Wschodniej i Śródkowej od nowożści / Zredagowali: Andrzej Nowak. Andrzej A. Zięba. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności; Uniwersytet Jagielloński. 2009. – S. 265-284.
16. Roth J. Hiob. Roman eines einfachen Mannes / Joseph Roth // Roth J. Die Rebellion. Frühe Romane. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1984. – S. 551-702.
17. Schmidl E. A. Juden in der k.(u.)k. Armee 1788-1018 / Erwin A. Schmidl. – Eisenstadt: Österreichisches Jüdisches Museum, 1989. – 233 s.
18. Śliz M. Galicyscy Żydzi na drodze do równouprawnienia 1848-1914. Aspekt prawny procesu emancypacji Żydów w Galicji / Małgorzata Śliz. – Kraków; Księ Akademicka, 2006. – 189 s.
19. Streit L. Dzieje synagogi postępowej w Stanisławowie / Leon Streit. – Stanisławów: Nakładem zarządu synagogi postępowej, 1939. – 132 s.
20. Weisl W. v. Juden in der österreichischen und österreichisch-ungarischen Armee / Wolfgang von Weisl // Zeitschrift für Geschichte der Juden. – 1971. – Bd.8. – S. 1-22.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 22.10.2011 р.
Рекомендовано до друку докт. політ. наук, професором Гоном М.М.*

PROTECTION OF STATE AS AN EXAMPLE OF ETHNIC PATRIOTISM: THE CASE OF THE JEWS OF AUSTRIAN GALICIA

I. S. Monolatij

*Precarpatian National University named Vasys Stefanyk;
76000, Ivano-Frankivs'k, st. Shevchenko, 57;
ph. +380(3422) 59 61 46; e-mail: iwan.monolatij@gmail.com*

The article analyzes the peculiarities of military service of the Jews of Galicia late XVIII – early XX centuries, in particular their participation in the protection of the Habsburg monarchy from external enemies. Substantiates the argument that patriotism in relation to non-Jewish state was a major duty of the Jews. Identified a number of methods to attract Jews to military service: the mercy of the army, exemption from military service, equalizing their rights with the other “comrades in arms”, the possibility of officer ranks and perform the ritual prescriptions of Judaism. The nature and motives of pacifist sentiment that dominated among the Jews of Galicia, as well as their mechanisms of evasion of military service.

Key words: *ethnic patriotism, Jewish, military service, protection of the state, the armed forces, Galicia, Austria-Hungary.*